পাঠঃ ১৭

ভাৰতবৰ্ষৰ সাংস্কৃতিক দিশত মোগলসকলৰ অৱদান

2UNX7R

মূল অৰ্হতা ঃ

- মোগলসকলৰ দিনৰ স্থাপত্য শিল্পকলাৰ লগত পৰিচয় হ'ব।
- ভাৰতবৰ্ষৰ সাংস্কৃতিক দিশত মোগলসকলৰ অৱদানৰ বিষয়ে ধাৰণা লাভ কৰিব।
- মোগলসকলৰ ধৰ্মীয় নীতিৰ বিষয়ে জানিব।

তোমালোকে ১৫ আগষ্টত দিল্লীৰ লালকিল্লাত ভাৰতৰ প্ৰধান মন্ত্ৰীয়ে ৰাষ্ট্ৰীয় পতাকা উত্তোলন কৰা দেখিছানে? বৈদ্যুতিন মাধ্যম আৰু বাতৰি কাকতত সেইবোৰ নিশ্চয় দেখিছা। এই ইতিহাস প্ৰসিদ্ধ লালকিল্লা আৰু ভাৰতৰ বিভিন্ন ঠাইত থকা মছজিদ, স্মৃতিসৌধ, দুৰ্গ— এইবিলাকৰ বিষয়ে জানিবলৈ তোমালোকৰ মন নাযায়নে? মধ্যযুগত শাসন কৰা মোগলসকলেই আছিল এইবোৰৰ অধিকাংশৰে স্ৰষ্টা।

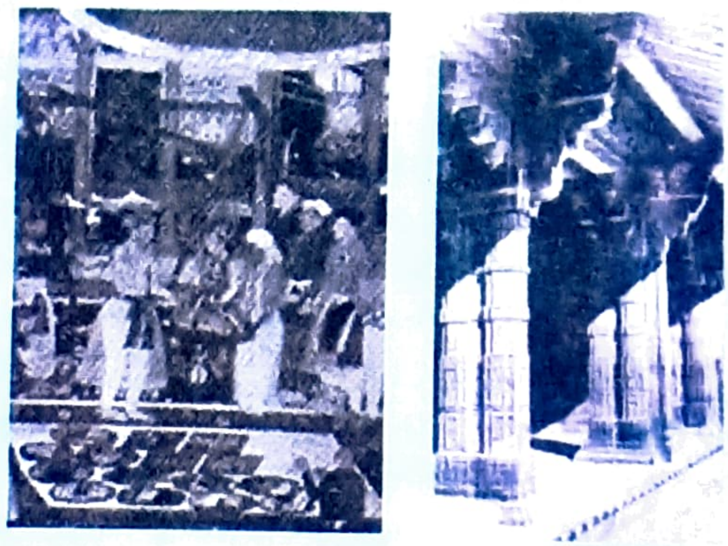

মোগল যুগৰ চিত্ৰশিল্প আৰু স্থাপত্য কলা

আগৰ পাঠত তোমালোকে মোগলৰ ৰাজত্বকাল, ভৌগোলিক পটভূমি আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰশাসন ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে থূলমূলকৈ জানিব পাৰিছাহঁক। এই পাঠটিৰ জৰিয়তে মোগলসকলৰ শিল্পকলা, স্থাপত্য-ভাস্কৰ্য, সাহিত্য-সংস্কৃতি আৰু ধৰ্মীয় নীতিৰ বিষয়ে জানিব পাৰিবা।

মোগলসকলৰ স্থাপত্য-কলা আৰু চিত্ৰশিল্পই বিশ্বৰ ভিতৰতে সমাদৰ পাবলৈ সক্ষম হৈছিল। ইয়াৰ কাৰণ হৈছে তেওঁলোক শিল্প-সংস্কৃতিৰ একনিষ্ঠ পৃষ্ঠপোষক আছিল। প্ৰায় প্ৰতিজন মোগল সম্ৰাটেই কলা-সংস্কৃতিলৈ অলপ হ'লেও অৱদান আগবঢ়াইছিল। সূক্ষ্ম কলা সুলভ অনুভূতি যেন মোগলসকলে জন্মসূত্ৰে লাভ কৰিছিল। গতিকে তোমালোকে মনত ৰাখিবা যে মোগলসকল কেৱল সাম্ৰাজ্যবাদীয়েই নাছিল, তেওঁলোক সংস্কৃতিৱানো আছিল।

আমি ইতিমধ্যে জানিব পাৰিছো যে ভাৰতত মোগল সাম্ৰাজ্য প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল বাবৰে। বাবৰ এগৰাকী প্ৰখ্যাত কলাপ্ৰেমী আৰু সমালোচক আছিল। তেওঁ বৰ কম দিন ৰাজত্ব কৰিছিল যদিও সেই কম সময়ৰ ভিতৰতে শিল্পকলাৰ উন্নতিৰ বাবে অহোপুৰুষাৰ্থ কৰিছিল। কিন্তু সময়ৰ অভাৱ আৰু জটিল ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতিত ই কাৰ্যকৰী হোৱা নাছিল। তাৰ মাজতে তেওঁ স্থাপত্য-শিল্পলৈ যি অৱদান আগবঢ়াই গৈছে সেইখিনিয়ে তেওঁৰ কলা সুলভ মনৰ পৰিচয়

দাণ্ডি ধৰে। বাবৰৰ স্থাপত্য কৰ্মৰ ভিতৰত বিখ্যাত আছিল পাণিপথৰ **'কাবুলবাগ'** আৰু চম্বলৰ **'জুমা মছজিদ'**।

বাবৰৰ পুত্ৰ হুমায়ুনো এজন কলা-সংস্কৃতিৰ পৃষ্ঠপোষক আছিল। নানা যুদ্ধ-বিগ্ৰহৰ মাজতো সময় উলিয়াই তেওঁ পাৰ্ছিয়ান আৰ্হিত বহুতো অট্টালিকা নিৰ্মাণ কৰি স্থাপত্য-শিল্পক উৎসাহিত কৰিছিল। বাবৰৰ দৰে হুমায়ুনেও বহুত আঁচনি লৈছিল, কিন্তু তাক বাস্তৱত ৰূপায়ন কৰিব পৰা নাছিল। হাৰিয়ানাৰ

হুমায়ুনৰ সমাধি

হিচাৰ জিলাৰ ফাতেহাবাদত থকা মছজিদ আৰু দিল্লীৰ হুমায়ুন সৌধ তেওঁৰ শিল্প প্ৰতিভাৰ অন্যতম স্বাক্ষৰ। পাৰ্ছিয়ান কাৰিকৰ মিৰাক মিৰ্জা গিয়াছ ইয়াৰ নিৰ্মাতা। সেই সময়ৰ ভাৰতৰ শিল্পকলালৈ তেওঁ যি অৱদান আগবঢ়াইছিল তাক নুই কৰিব নোৱাৰি। এইখিনিতে প্ৰসংগক্ৰমে জানি থোৱা যে সেই যুগৰ ভাৰতীয় কলা-সংস্কৃতিলৈ আফগান নেতা ছেৰছাহেও অভূতপূৰ্ব অৱদান আগবঢ়াইছিল। তেওঁ এজন সুশাসক আৰু দুধৰ্ষ যোদ্ধা হোৱাৰ লগতে শিল্পকলাৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰি নিজৰ ৰুচি আৰু সংস্কৃতিৱান মনৰো পৰিচয় দাণ্ডি ধৰিছিল।

ক্ৰিয়াকলাপ ঃ

- ছেৰছাহৰ দিনৰ দুটা বিখ্যাত স্থাপত্যৰ নাম সংগ্ৰহ কৰা আৰু শিক্ষকৰ সহায়ত ইয়াৰ ঐতিহাসিক গুৰুত্ব সম্পৰ্কে জানি লোৱা।

মহামতি আকবৰৰ শাসনকাল সম্পৰ্কে আগৰ অধ্যায়ত জানিব পাৰিছাহঁক। তেওঁৰ শাসনকালত যেনেকৈ দেশত শান্তি আৰু প্ৰগতি স্থাপন হৈছিল তেনেকৈ শিল্প, স্থাপত্য তথা চিত্ৰকলাৰ বিকাশেও চৰম সীমা পাইছিল। লাহোৰ, এলাহাবাদ, আগ্ৰা, ফতেহপুৰ চিক্ৰী আৰু অন্যান্য ঠাইত আকবৰে যিবিলাক অট্টালিকা, মছজিদ, সমাধি, দৰ্‌ৱাজা আদি নিৰ্মাণ কৰাইছিল, প্ৰতিটোতেই আকবৰৰ কলা সুলভ মনোভাৱ প্ৰকাশ পাইছিল। ফতেহপুৰ চিক্ৰীৰ অট্টালিকাই আকবৰৰ সপোনৰ ঐক্যবদ্ধ ভাৰতক প্ৰতিফলিত কৰিছিল। কাৰণ পাৰ্ছী, হিন্দু আৰু ইছলামীয় শিল্পৰীতিৰ সংমিশ্ৰনেৰে এইবোৰ সাজি উলিওৱা হৈছিল। আকবৰৰ দিনত অট্টালিকা নিৰ্মাণত ৰঙা শিলৰ গুৰি ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল।

ক্ৰিয়াকলাপ ঃ

- মোগল যুগৰ পাঁচটা স্থাপত্যৰ চিত্ৰ সংগ্ৰহ কৰা। সেইবোৰ ক'ত ক'ত আছে এখন তালিকা প্ৰস্তুত কৰা। শিক্ষকৰ সহায়ত ফতেহপুৰ চিক্ৰীৰ গুৰুত্ব সম্পৰ্কে জানি লোৱা।

আন এগৰাকী মোগল সম্ৰাট জাহাংগীৰৰ শাসন কালতো স্থাপত্য শিল্পত কাৰিকৰী দক্ষতাৰ চিন ফুটি উঠিছিল। অৱশ্যে সেইবোৰৰ ভালেখিনি অট্টালিকা, সৌধ, দুৰ্গ আদি কালক্ৰমত প্ৰাকৃতিক আৰু ৰাজনৈতিক দুৰ্যোগৰ ফলত হেৰাই গৈছে। তথাপি তেওঁৰ পৃষ্ঠপোষকতাত যে স্থাপত্য শিল্পই যথেষ্ট বিকাশ লাভ কৰিছিল তাৰ উমান পোৱা যায়।

মোগল যুগৰ ভাৰতত স্থাপত্য শিল্পৰ এক বৃহৎ অংশৰ পৃষ্ঠপোষক আছিল মোগল সম্ৰাট ছাহজাহান। ছাহজাহানৰ শাসন

তাজমহল

কালত মোগল স্থাপত্য শিল্পৰ বিকাশে চূড়ান্ত শিখৰত আৰোহণ কৰিছিল। তেওঁ সৌন্দৰ্যৰ সাধক আছিল। ছাহজাহানৰ ৰাজত্বকাল কলা-সংস্কৃতিৰ যোগেদি নদন-বদন হৈ পৰিছিল বাবে এই কালছোৱাক মোগল স্থাপত্যৰ **'স্বৰ্ণযুগ'** বুলি কোৱা হয়। কিন্তু স্থাপত্য-ভাস্কৰ্য নিৰ্মাণত মুক্তহস্তে খৰচ কৰি শেষৰফালে তেওঁ সৰ্বস্বান্ত হৈ পৰিছিল। ছাহজাহানে নিৰ্মাণ কৰা তাজমহল তেওঁৰ পত্নী প্ৰেমৰ অমৰ সাক্ষী। স্থাপত্য-ভাস্কৰ্য নিৰ্মাণত আকবৰে মাৰ্বল ব্যৱহাৰৰ সূচনা কৰিছিল। ছাহজাহানৰ দিনৰ নিৰ্মাণ কাৰ্যত মাৰ্বলৰ ব্যাপক ব্যৱহাৰ হৈছিল। তাজমহল শুধ বগা মাৰ্বলেৰে নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ অপূৰ্ব কাৰুকাৰ্য, মাৰ্বলৰ মনোমোহা সৌন্দৰ্য, যমুনাৰ পাৰৰ অপৰূপ দৃশ্য— এই সকলোবোৰেই তাজমহলক এক অনন্য মাত্ৰা প্ৰদান কৰিছে। পৃথিৱীৰ সাতটা আচৰিত বস্তুৰ ভিতৰত তাজমহলো এটা। আজিও বিশ্বৰ বিভিন্ন প্ৰান্তৰ হাজাৰ হাজাৰ লোক তাজমহল চোৱাৰ বাবেই ভাৰতলৈ আহে। কেৱল এয়াই নহয়, আগ্ৰাৰ দুৰ্গৰ ভিতৰতো ছাহজাহানে বহুত অট্টালিকা সজাইছিল। তাৰ ভিতৰত ম'তি মছজিদ আৰু দেৱান-ই-আম বিখ্যাত আছিল। ছাহজাহানাবাদ নামেৰে সম্পূৰ্ণ মাৰ্বলৰ কাৰুকাৰ্যৰে তেওঁ এখন অপূৰ্ব চহৰো নিৰ্মাণ কৰিছিল। ছাহজাহানাবাদত তেওঁ চালে চকু ৰোৱা জুমা মছজিদটো সজাইছিল।

ছাহজাহানে আজমীৰতো ভালেমান স্থাপত্য নিৰ্মাণ কৰি শিল্প প্ৰীতিৰ চিনাকী দিছিল। পৃথিৱী বিখ্যাত ময়ূৰ সিংহাসন ছাহজাহানৰ দিনতে সাজি উলিওৱা হৈছিল। দুষ্প্ৰাপ্য হীৰা, মুকুতা, পান্না আদিৰে সু-সজ্জিত সিংহাসনখন দেখাত এখন খাটৰ দৰে আছিল।

জানি থওঁ আহা ঃ

- **কোনো কোনো বুৰঞ্জীবিদে ছাহজাহানাবাদক মাৰ্বলৰ ৰোম নগৰীৰ লগত তুলনা কৰিব খোজে।**
- **ময়ূৰ সিংহাসনখন বেবদন খাঁ নামৰ এজন কাৰিকৰে ৭ বছৰৰ মূৰত সাজি উলিয়াইছিল।**

ছাহজাহানে লাহোৰ, কাশ্মীৰ আদি ঠাইতো বহু বিতোপণ অট্টালিকা আৰু মছজিদ নিৰ্মাণ কৰাইছিল। দিল্লীৰ দুৰ্গৰ ভিতৰত সজোৱা দেৱান-ই-আম আৰু দেৱান-ই-খাচ আকৰ্ষণৰ কেন্দ্ৰবিন্দু আছিল। এইখিনিতে এটা কথা বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য যে ছাহজাহানে কেৱল স্থাপত্য-ভাস্কৰ্য নিৰ্মাণতেই গুৰুত্ব দিয়া নাছিল, এইবোৰক সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থাও কৰিছিল। সেয়েহে তেওঁক মোগল সাম্ৰাজ্যৰ প্ৰকৃত নিৰ্মাতা বুলি কোৱা হয়। ছাহজাহানৰ পিছৰ পৰাই মোগল স্থাপত্য শিল্পৰ গৌৰৱোজ্বল যুগৰ অৱসান ঘটে। পৰৱৰ্তী শাসকসকলে এইক্ষেত্ৰত বিশেষ উদ্যোগ গ্ৰহণ কৰাৰ তথ্য পোৱা নাযায়।

ক্ৰিয়াকলাপ ঃ

- **মোগলসকলৰ দিনত কোনজন সম্ৰাটে কি কি স্থাপত্য শিল্পৰ নিৰ্মাণ কৰোৱাইছিল তাৰ এখন তালিকা প্ৰস্তুত কৰা।**

ভাস্কৰ্য ঃ

মোগলযুগৰ স্থাপত্য শিল্পৰ বিষয়ে তোমালোকে বহুতো তথ্য লাভ কৰিলাহঁক। কিন্তু এই সময়ৰ ভাস্কৰ্যৰ বিষয়ে বিতংভাৱে জানিব পৰা নাযায়। আকবৰ আৰু জাহাংগীৰে এই ক্ষেত্ৰত কিছু উদ্যোগ গ্ৰহণ কৰিছিল যদিও কঠোৰ ধৰ্মীয় নীতিয়ে ইয়াৰ গতি স্থবিৰ কৰি তুলিছিল।

চিত্ৰ-কলা ঃ

ভাৰতবৰ্ষত মোগলসকলৰ সাংস্কৃতিক দিশৰ অৱদানৰ বিষয়ে কৰা আলোচনা সেই যুগৰ চিত্ৰকলাৰ আলোচনা অবিহনে কেতিয়াও সম্পূৰ্ণ হ'ব নোৱাৰে। কিয়নো চিত্ৰকলাৰ দিশতো মোগল সম্ৰাটসকলে উল্লেখযোগ্য বৰঙণি আগবঢ়াই এই দেশৰ সংস্কৃতি চহকী কৰি থৈ গৈছে। মোগল শিল্পৰ সজীৱ চিত্ৰায়ন, সুন্দৰ প্ৰকাশ ভংগী আৰু প্ৰকৃতি প্ৰেমে চিত্ৰশিল্পত এক গতিময় ছন্দ আনি দিছিল। পাৰ্ছিয়ান আৰু ইউৰোপৰ চিত্ৰ শৈলীৰ সমন্বয়ৰে ভাৰতীয় পৰম্পৰা অক্ষুন্ন ৰাখি সম্পূৰ্ণ নতুন নিৰ্মাণ শৈলীৰে মোগল যুগৰ চিত্ৰকলা প্ৰস্তুত কৰা হৈছিল। সমসাময়িক ৰাজনৈতিক ঘটনা, চিকাৰ, প্ৰাকৃতিক দৃশ্য, গছ-লতা আদিয়েই মোগল চিত্ৰশিল্পৰ ঘাই বিষয়বস্তু আছিল। মাত্ৰ পাঁচ বছৰৰ ৰাজত্বকালত সম্ৰাট বাবৰে চিত্ৰশিল্পৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষ একো কৰিব নোৱাৰিলে যদিও চিত্ৰকৰসকলক যথেষ্ট উৎসাহিত কৰিছিল। এগৰাকী প্ৰকৃতি প্ৰেমী হিচাপে তেওঁ চিত্ৰ শিল্পত প্ৰকৃতিক অগ্ৰাধিকাৰ দিয়াৰ সপক্ষে আছিল। বাবৰৰ পুত্ৰ হুমায়ুনো এগৰাকী চিত্ৰপ্ৰেমী আছিল। ঘটনাক্ৰমে তেৰোঁ পাৰ্ছিয়ান চিত্ৰশিল্পৰ সান্নিধ্যলৈ আহে আৰু এই চিত্ৰশিল্প ভাৰতলৈ আমদানি কৰে। হুমায়ুনে পাৰস্যৰ পৰা দুজন চিত্ৰশিল্পীও ভাৰতলৈ লৈ আহিছিল।

মোগল চিত্ৰকলা

সম্ৰাট আকবৰো এজন মানৱদৰদী চিত্ৰপ্ৰেমী আছিল। সেই সময়ৰ ৰক্ষণশীল মোগল সমাজত থকা নিষেধাজ্ঞা ভংগ কৰি তেওঁ কলা-সংস্কৃতিত এক বিৱৰ্তনৰ সূচনা কৰিছিল। চিত্ৰশিল্পৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় সামগ্ৰীসমূহৰ সুলভ মূল্য নিৰ্ধাৰণ কৰি আকবৰে ভাৰতীয় জাতীয় চিত্ৰকলাৰ ভেটি তৈয়াৰ কৰিছিল। চিত্ৰশিল্পৰ তদাৰক কৰিবলৈ আকবৰে এটা সুকীয়া বিভাগৰ সৃষ্টি কৰিছিল।

মোগল চিত্ৰশিল্পই চৰম উৎকৰ্ষ সাধন কৰিছিল জাহাংগীৰৰ শাসনকালত। জাহাংগীৰ নিজে এজন চিত্ৰপ্ৰেমী হোৱাৰ লগতে এজন অভিজ্ঞ চিত্ৰ সমালোচকো আছিল। কল্পনাৰ পৰিৱৰ্তে বাস্তৱক প্ৰাধান্য দিবলৈ তেওঁ চিত্ৰকৰ সকলক আহ্বান জনাই ছিল। জাহাংগীৰৰ দিনত ক্ষুদ্ৰ চিত্ৰশিল্পইও এক সুকীয়া আসন দখল কৰিছিল। বিখ্যাত চিত্ৰকৰ মনচুৰ, মুৰাদ, বিষণদাস আদিয়ে জাহাংগীৰৰ ৰাজসভা শুৱনি কৰিছিল। এওঁৰ দিনত ভাৰতৰ বিভিন্ন প্ৰান্তত

> **জানি থোৱা ঃ**
>
> ◎ মোগলযুগত চিত্ৰশিল্পই বিকাশৰ উচ্চ শিখৰ পাইছিল যদিও মাথো ৰাজপ্ৰাসাদ, দৰবাৰ আৰু অভিজাতসকলক লৈহে চিত্ৰ অঙ্কন কৰা হৈছিল, সাধাৰণ শ্ৰেণীৰ মানুহ আৰু তেওঁলোকৰ জীৱন ইয়াত প্ৰতিফলিত হোৱা নাছিল।

ক্ষুদ্ৰ চিত্ৰকলা

বহুতো চিত্ৰশিল্পৰ বিদ্যালয় গঢ় লৈ উঠিছিল। ছাহজাহানে চিত্ৰশিল্পৰ জগতলৈ আগবঢ়োৱা অৱদান নগন্য যদিও তেওঁৰ পুত্ৰ দাৰা এজন চিত্ৰশিল্পৰ প্ৰধান পৃষ্ঠপোষক আছিল। দাৰা নিজেও এজন চিত্ৰকৰ আছিল। আজিও ভাৰতীয় সংস্কৃতিত মোগল চিত্ৰকলাই সমাদৰ লাভ কৰে।

সংগীত ঃ

তোমালোকে তানসেনৰ নাম শুনিছানে? তানসেন আকবৰৰ ৰাজসভাৰ এজন বিখ্যাত গায়ক আছিল। অতীজৰে পৰা ভাৰতত সংগীতে সমাদৰ লাভ কৰি আহিছে। মোগলযুগতো আকবৰ, বাবৰ আৰু হুমায়ুনৰ পৃষ্ঠপোষকতাত দেশ-বিদেশৰ বহু সংগীতজ্ঞই আহি মোগল ৰাজসভা সুশোভিত কৰিছিল। আকবৰ এজন কণ্ঠশিল্পী হোৱাৰ লগতে বাদ্যযন্ত্ৰতো তেওঁৰ যথেষ্ট জ্ঞান আছিল। আকবৰে তানসেনক সেই যুগৰ শ্ৰেষ্ঠ গায়ক হিচাপে স্বীকৃতি দিছিল। আনহাতে ছাহজাহানো এক অপূৰ্ব কণ্ঠৰ অধিকাৰী আছিল।

সাহিত্য ঃ

মোগলসকলৰ দিনত সাহিত্যৰো উত্তৰণ ঘটিছিল। বিশেষকৈ পাৰ্ছী ভাষাক কেন্দ্ৰ কৰিয়েই এই সাহিত্যবোৰৰ বিকাশ হৈছিল। এই সময়খিনিত বিভিন্ন প্ৰাদেশিক ভাষাইও ৰজাৰ পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰিছিল। বহুকেইজন মোগল সম্ৰাটৰ ৰাজসভা পাৰ্ছী আৰু তুৰ্কী ভাষাৰ বিশিষ্ট পণ্ডিতসকলে শুৱনি কৰিছিল। অতি ব্যস্ততাৰ মাজতো বাবৰে তুৰ্কী ভাষাত **'তুজুক-ই-বাবৰী'** নামৰ বিখ্যাত আত্মজীৱনীমূলক গ্ৰন্থখন ৰচনা কৰিছিল। মোগল সম্ৰাট হুমায়ুনো এজন সু-সাহিত্যিক আছিল। আকবৰ, জাহাংগীৰ আৰু ছাহজাহানৰ দিনত ৰচনা কৰা গ্ৰন্থসমূহ ইতিহাসৰ অমূল্য সম্পদ। আকবৰৰ শাসনকালত পাৰ্ছিয়ান গদ্য- সাহিত্যত নৱ জাগৰণৰ সৃষ্টি হৈছিল। সংস্কৃত, আৰবী, তুৰ্কী আৰু গ্ৰীক ভাষাৰ বহুতো কিতাপ পাৰ্ছী ভাষালৈ অনুবাদ কৰা হৈছিল। অনুবাদ সাহিত্যক উৎসাহিত কৰিবলৈ তেওঁ এটা বিশেষ বিভাগো খুলিছিল।

মোগল যুগত ভালেকেইগৰাকী নাৰীয়েও পাৰ্ছী সাহিত্যলৈ অৱদান আগবঢ়াইছিল। এইসকলৰ ভিতৰত বাবৰ, ঔৰংগজেব আৰু ছাহজাহানৰ জীয়ৰী ক্ৰমে গুলবদন বেগম, জেবুন্নিছা আৰু জাহানাৰাই প্ৰধান।

মোগল যুগত কেৱল পাৰ্ছী সাহিত্যৰেই যে বিকাশ হৈছিল এনে নহয়, হিন্দী আৰু ব্ৰজাৱলী সাহিত্যৰো উত্তৰণ ঘটিছিল। বহুতো মুছলমান লেখকে প্ৰাদেশিক আৰু হিন্দী ভাষাত পুথি ৰচনা কৰিছিল। এই সময়ৰ হিন্দী ভাষাৰ কেইখনমান উল্লেখযোগ্য গ্ৰন্থ আছিল **'পদ্মাৱত'**, **'ৰামচৰিত মানস'** আৰু **'সুৰসাগৰ'**।

মোগল যুগৰ শেষৰফালে পাৰ্ছীৰ ঠাইত উৰ্দু ভাষাই লাহে লাহে গা কৰি উঠে। মোগল সম্ৰাট মহম্মদ ছাহে উৰ্দু সাহিত্যৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিবলৈ গৈ দক্ষিণৰ পৰা **'ৱালী'** নামৰ এজন কবিক ৰাজসভালৈ আমন্ত্ৰণ কৰি আনিছিল। তেওঁ অতি প্ৰাঞ্জলভাৱে গজল, ৰুবায়াত আৰু মনচবী পৰিৱেশন কৰি শ্ৰোতা আৰু পঢ়ুৱৈ সমাজক আপ্লুত কৰিছিল।

জানি থওঁ আহা ঃ

- **হুমায়ুনৰ এটা ভ্ৰাম্যমান পুথিভঁৰাল আছিল।**
- **আকবৰৰ ৰাজত্বকালত ৰামায়ণ, ভাগৱত, গীতা, উপনিষদ, অথৰ্ব বেদ আৰু লীলাৱতী নামৰ গ্ৰন্থ কেইখন পাৰ্ছী ভাষালৈ অনুবাদ কৰা হৈছিল।**
- **আকবৰৰ তৎপৰতাত পাৰ্ছিয়ান-সংস্কৃত অভিধান, 'পাৰ্ছী প্ৰকাশ' প্ৰণয়ন কৰা হয়।**
- **উৰ্দু কবিসকলৰ সন্মিলনক 'মুচায়েৰা' বুলি কোৱা হৈছিল।**

আকবৰ কেৱল ধৰ্মৰ ক্ষেত্ৰতেই উদাৰ নাছিল, সাহিত্যৰ ক্ষেত্ৰতো তেওঁৰ বিশাল ব্যক্তিত্বৰ প্ৰকাশ ঘটিছিল। সংস্কৃত ভাষাৰ বিকাশত তেওঁ সকলো প্ৰকাৰে উৎসাহ যোগাইছিল। কেইবাজনো গুণী-জ্ঞানী সংস্কৃত পণ্ডিতক তেওঁৰ ৰাজসভাত স্থান দিছিল। ছাহজাহান আৰু তেওঁৰ পুত্ৰ দাৰাইও সংস্কৃত ভাষা আৰু পণ্ডিতসকলক যথেষ্ট সন্মান কৰিছিল। মোগলৰ সম-সাময়িক মাৰাঠা আৰু বাংলা সাহিত্যৰো সেই সময়ত বিকাশ লাভ কৰা পৰিলক্ষিত হৈছিল।

ক্ৰিয়াকলাপ ঃ

- **কোন কোন প্ৰাদেশিক ভাষাই মোগলৰ দিনত ৰাজ-পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰিছিল? এই ভাষাসমূহ কোন কোন ৰাজ্যৰ উল্লেখ কৰা।**

ধৰ্মীয় নীতি ঃ

আমাৰ দেশ ভাৰতবৰ্ষ এখন ধৰ্ম নিৰপেক্ষ ৰাষ্ট্ৰ। এয়াই ভাৰতৰ ধৰ্ম নীতি। ঠিক তেনেকৈ মধ্যযুগীয় শাসকসকলেও ধৰ্মৰ ক্ষেত্ৰত একোটা নীতি গ্ৰহণ কৰিছিল। আমি জানো মধ্যযুগৰ মোগলসকলে প্ৰায় তিনিশ বছৰ কাল এই দেশত শাসন চলাইছিল। বাবৰৰ পৰা আৰম্ভ কৰি শেষ মোগল সম্ৰাট দ্বিতীয় বাহাদুৰ ছাহলৈকে তেওঁলোকৰ ধৰ্মীয় নীতি একে আছিল নে? আহাচোন, আমি এই সম্পৰ্কে অলপ জানি লওঁ—

মোগল সম্ৰাটসকলৰ বেছি ভাগেই ৰাজনীতিৰ লগত ধৰ্মক একাকাৰ কৰা নাছিল। তোমালোকে নিশ্চয় জানা ধৰ্মই মানুহক একত্ৰিত কৰে। ধৰ্মৰ অপব্যাখ্যাই সমাজত বিশৃংখলতাৰো সৃষ্টি কৰে। ৰজাৰ ধৰ্ম নীতিৰ ফলতে সমাজ ঐক্যবদ্ধ হয়। মোগল সাম্ৰাজ্যৰ প্ৰতিষ্ঠাতা বাবৰে এই কথা উপলব্ধি কৰিয়েই প্ৰজাৰ ধৰ্মৰ ওপৰত হস্তক্ষেপ নকৰিছিল। তেওঁ জানিছিল প্ৰজাৰ অন্তৰ জয়েই শাসনৰ মূল নীতি। অৰ্থাৎ বাবৰ ইছলামপন্থী হ'লেও তেওঁ অন্য ধৰ্মৰ প্ৰতিও সহানুভূতিশীল আছিল। যদিও মেৱাৰ জয়ৰ সময়ত বাবৰে কিছু ক্ষেত্ৰত ধৰ্মীয় গোড়ামী দেখুওৱা বুলি কিছু সংখ্যক ইতিহাসবিদে ক'ব খোজে, প্ৰকৃততে ই আছিল বাবৰৰ মেৱাৰ জয়ৰ ৰণ কৌশলহে।

ভক্তি আন্দোলনৰ অনুগামীসকল

মোগল সম্ৰাটসকলৰ ধৰ্ম নীতি আলোচনা কৰিবলৈ গ'লে আকবৰৰ কথাহে মনলৈ আহে। কিয়নো আকবৰৰ বাহিৰে মোগলৰ আন আন সম্ৰাটসকলে ধৰ্মীয় স্বাৰ্থ আৰু নিজ শাসন ব্যৱস্থা বৰ্তাই ৰখাৰ ওপৰতে বিশেষভাৱে নজৰ দিছিল। সম্ৰাট আকবৰ এজন গোড়া মুছলমান হ'লেও ধৰ্মৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁ এক উদাৰ নীতি গ্ৰহণ কৰিছিল। সেয়েহে পিচলৈ এখন বিশাল সাম্ৰাজ্যৰ অধিপতি হোৱাৰ ক্ষেত্ৰত আকবৰৰ ধৰ্ম নীতিয়ে বিশেষভাৱে অৰিহণা যোগাইছিল।

আকবৰে তেওঁৰ ধৰ্মৰ প্ৰতি থকা অনুসন্ধিৎসা দূৰ কৰিবৰ বাবে ইবাদখানা অৰ্থাৎ প্ৰাৰ্থনা গৃহ সজাইছিল। আদিতে এই ইবাদতখানাত সমবেত হোৱা গোড়া মুছলমানসকলক ধৰ্মৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ দিয়া হৈছিল। পিচলৈ অন্য ধৰ্মৰ পণ্ডিতসকলকো ইয়ালৈ নিমন্ত্ৰণ কৰা হৈছিল। সম্ৰাট আকবৰে নিজেও এই আলোচনাত যোগ দিছিল। সকলো ধৰ্মৰ সাৰুৱা কথাবোৰ শুনি আকবৰ মোহিত হৈছিল। সকলো

ধৰ্মৰ মূল কথাবোৰ যে একে সেই কথা তেওঁ উপলব্ধি কৰিছিল। সেয়েহে সকলো ধৰ্মৰ মূল কথাবোৰ লৈ তেওঁ এটি নতুন ধৰ্মমত উলিয়াইছিল। ইয়াকে আমি **দিন-ই-ইলাহী** বুলি জানো। প্ৰথম অৱস্থাত এই ধৰ্মমতৰ নাম আছিল **তউহিদ-ই-ইলাহী**। আকবৰৰ শাসন ব্যৱস্থাত সকলো ধৰ্মক সমানে চোৱাৰ নীতিৰে তেওঁ দিন-ই-ইলাহীক প্ৰয়োগ কৰিছিল। আন ধৰ্মৰ মানুহকো ধৰ্মীয় স্বাধীনতা দিয়াতো তেওঁৰ ধৰ্ম নীতিৰ এক প্ৰধান বৈশিষ্ট্য আছিল।

জানি থওঁ আহা ঃ

হিন্দু ধৰ্মৰ নিচিনাকৈ ইছলাম ধৰ্মতো সেই সময়ছোৱাত এক উদাৰনৈতিক মতবাদ গঢ়ি উঠিছিল। ইয়াকে চুফীবাদ নামে জনা যায়। মালিক মহম্মদ জৈচী, মীৰ আব্দুল ৱাহিদ সেই সময়ৰ প্ৰখ্যাত চুফী সন্ত আছিল।

মোগল শাসনৰ সময়তেই ভক্তি আন্দোলনেও ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন ঠাইত বিস্তাৰ লাভ কৰিছিল। অৱশ্যে মহাৰাষ্ট্ৰত তেৰ শতিকাতেই জ্ঞানদেৱে (১২৭১-৯৬) এই আন্দোলনৰ শুভাৰম্ভ কৰে। উত্তৰ ভাৰতত ভক্তি আন্দোলনৰ অনুগামীসকলৰ ভিতৰত ৰমানন্দই বিষ্ণুৰ অৱতাৰ ৰামক পূজা কৰা আৰম্ভ কৰে। কবীৰ তেওঁৰেই প্ৰধান শিষ্য আছিল। শিখসকলৰ মাজত ভক্তি আন্দোলনৰ হোতা আছিল গুৰু নানক। অসমত ভক্তি আন্দোলনৰ ধাৰাটোকে বৈষ্ণৱ আন্দোলন বুলি কোৱা হয়। এই ধাৰাৰ মুখ্য প্ৰৱৰ্তক আছিল মহাপুৰুষ শ্ৰীমন্ত শংকৰদেৱ।

মনত ৰাখিবলগীয়া কথা ঃ

১। মোগল যুগত ভাৰতৰ স্থাপত্য-ভাস্কৰ্য আৰু চিত্ৰকলাই পূৰ্ণ বিকাশ লাভ কৰিছিল।

২। মোগল যুগৰ সাহিত্যই ভাৰতৰ ইতিহাসত এক গৌৰৱোজ্জ্বল অধ্যায়ৰ সূচনা কৰিছিল।

৩। মোগলৰ শাসন কালত সংস্কৃত আৰু অন্যান্য প্ৰাদেশিক ভাষাসমূহৰ উত্তৰণ ঘটিছিল।

৪। নিৰ্মাতা হিচাপে ছাহজাহানে ভাৰতৰ স্থাপত্য শিল্পৰ জগতত এক সুকীয়া স্থানৰ অধিকাৰী হৈছিল।

৫। মোগল যুগত অনুবাদ সাহিত্যইও বিশেষ সমাদৰ লাভ কৰিছিল।

৬। ভক্তিবাদ আৰু চুফীবাদৰ উত্থান মোগল শাসনৰ এক উল্লেখযোগ্য দিশ আছিল।

অনুশীলনী ঃ

১। উত্তৰ দিয়া—

(ক) চাচাৰামৰ সমাধি কোনে নিৰ্মাণ কৰিছিল?

(খ) আকবৰৰ দিনত অট্টালিকা সজাওতে বিশেষভাৱে কি ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল?

(গ) তাজমহল কোন নদীৰ পাৰত অৱস্থিত?

(ঘ) ময়ূৰ সিংহাসন তৈয়াৰ কৰা কাৰিকৰজনৰ নাম কি?

(ঙ) অসমত ভক্তি আন্দোলনৰ ধাৰাটোক কি বুলি জনা যায়?

২। শুদ্ধ উত্তৰ বাছি উলিওৱা—

(ক) ফতেহপুৰ চিক্ৰীৰ অট্টালিকা নিৰ্মাণ কৰিছিল জাহাংগীৰে/আকবৰে/বাবৰে।

(খ) তাজমহল নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল ৰঙা শিলৰ গুৰিৰে/শুধ বগা মাৰ্বলেৰে/ইটা-চিমেণ্টেৰে।

(গ) অসমৰ ভক্তি আন্দোলনৰ হোতা আছিল ৰমানন্দ/গুৰু নানক/শংকৰদেৱ।

(ঘ) মোগল চিত্ৰশিল্পই চৰম উৎকৰ্ষ সাধন কৰিছিল জাহাংগীৰৰ/ছাহজাহানৰ/ঔৰংগজেৱৰ শাসন কালত।

(ঙ) তুৰ্কী ভাষাৰ 'তুজুক-ই-বাবৰী' নামৰ আত্মজীৱনীখনৰ ৰচক আছিল বাবৰ/আকবৰ/হুমায়ুন।

৩। খালি ঠাই পূৰ কৰা—

(ক) পাণিপথৰ কাবুলবাগ আৰু চম্বলৰ _______ বাবৰে নিৰ্মাণ কৰিছিল।

(খ) _______ ৰ শাসন কালক মোগল স্থাপত্য শিল্পৰ স্বৰ্ণযুগ বুলি জনা যায়।

(গ) জাহাংগীৰৰ দিনত _______ শিল্পৰ চৰম বিকাশ হৈছিল।

(ঘ) আকবৰৰ দিনত প্ৰকাশ পোৱা অভিধানখনৰ নাম _______।

(ঙ) অসমৰ বৈষ্ণৱ আন্দোলনৰ ধাৰাটোৰ মুখ্য প্ৰৱৰ্তক আছিল _______।

৪। ৫০ টা মান শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখা—

(ক) এজন চিত্ৰকৰ আৰু সমালোচক হিচাপে জাহাংগীৰে ভাৰতীয় চিত্ৰকলাৰ কেনেদৰে পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল?

(খ) মোগল যুগৰ স্থাপত্য, কলা-সংস্কৃতিলৈ ছাহজাহানৰ অৱদান।

(গ) আকবৰৰ ধৰ্ম নীতিয়ে মোগল যুগক কেনেদৰে প্ৰভাৱিত কৰিছিল?

৫। মোগল যুগৰ ভাৰতৰ স্থাপত্যসমূহৰ চিত্ৰ সংগ্ৰহ কৰি এটি এলবাম প্ৰস্তুত কৰা।

৬। তলত দিয়া ছবিবোৰৰ ওপৰত তোমাৰ নিজৰ বহীত দহোটাকৈ বাক্য লিখা—

কামাখ্যামন্দিৰ	হুমায়ুনৰ সমাধি	কুতুবমিনাৰ	মুদ্ৰা
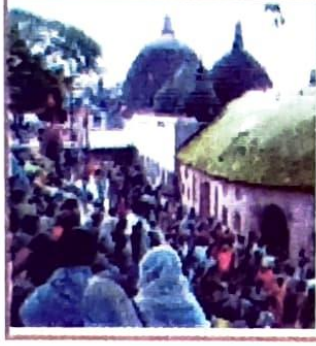	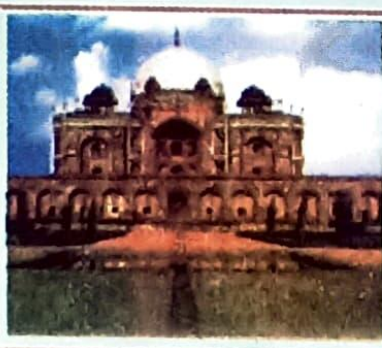		

✧✧✧✧✧✧